

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/53/63-69>

Aytən İbadova

Daxili Qoşunların Hərbi İnstitutu
<https://orcid.org/0009-0001-6776-7148>
dimple-81@hotmail.com

Muzdluluğun inkişaf tarixi və ona görə məsuliyyət haqqında qanunvercilik

Xülasə

Hal-hazırda bir sıra beynəlxalq cinayətlər var ki, onlara qarşı mübarizə aparmaq çox çətin məsələyə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində “Müharibə cinayətləri” adı altında birləşdirilmiş və törədilməsinə görə sərt cəzalar nəzərdə tutulan əməllər var. Həmin cinayətlərdən biri “muzdluluq” adlanır və bu əmələ görə Cinayət Məcəlləsinin 114-cü maddəsində kifayət qədər sərt cəza tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddəyə əsasən həm muzdluları təşkil edərək konkret hərbi əməliyyatlarda istifadə edənlər üçün, həm də hərbi əməliyyatlarda iştirak edən muzdluların özü üçün cəza nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 114-cü maddəsində deyilir ki, muzdlular yığıma, onlara təlim keçmə, maliyyələşdirmə və başqa cür maddi təminat vermə, habelə, onlardan hərbi münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə etmə səkkiz ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Açar sözlər: muzdluluq, cinayət, silahlı münaqişə, qanun, dövlət

Aytən İbadova

Military Institute of Internal Troops
<https://orcid.org/0009-0001-6776-7148>
dimple-81@hotmail.com

The History of the Development of Mercenary Activity and Legislation on Liability for it

Abstract

Currently, there are a number of international crimes that have become extremely difficult to combat. In the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, under the title "War Crimes," actions are outlined which are subject to strict penalties. One of these crimes is "mercenary activity," and the Criminal Code's Article 114 provides for severe punishments for such acts. According to this article, penalties are imposed not only on those who organize mercenaries and use them in specific military operations but also on the mercenaries themselves who participate in military operations. Article 114 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan states that the recruitment of mercenaries, their training, financing, and other forms of material support, as well as the use of them in military conflicts or operations, is punishable by imprisonment for a period of eight to twelve years.

Keywords: hiring, crime, armed conflict, law, state

Giriş

Beynəlxalq ictimaiyyətdə muzdluluğun mənfi hüquqi qiyməti və ona görə beynəlxalq məsuliyyət nisbətən yaxın zamanlarda – XX əsrin ortalarında meydana gəlmişdir. Muzdluluğa görə cinayət məsuliyyəti isə ölkələrin heç də hamısının deyil, bir çoxunun milli qanunvericiliyinə ondan da gec daxil edilmişdir. Hazırda AR CM-nin 17-ci “Müharibə cinayətləri” adlanan fəslinin 114-cü maddəsini əhatə edilən bəzi cinayət-hüquq normaları bir sıra Avropa dövlətlərinin qanunvericiliyində, hərçənd başqa adlar altında olsa da, hələ XIX əsrdə təzahür etməyə başlamışdır. Məsələn, 1871-ci il

alman Cinayət qanunları külliyyatında onlar “dost dövlətlərə qarşı qərəzli hərəkətlər” adlanırdı. Bu cür “qərəzli hərəkətlər” dörd tərkibi nəzərdə tuturdu: 1) Almaniya imperiyasına məxsus olmayan dövlətə və ya monarxa qarşı dövlət cinayəti kimi təsnifatlandırılan əməlin həyata keçirilməsi; 2) hər hansı bir dövlətin monarxının və ya regentinin sözlə, yaxud hərəkətlə təhqir edilməsi; 3) elçi və ya işlər müvəkkilinə qarşı hərəkətlər; 4) dövlət hakimiyyət nişanının qəsdən çıxarılması, korlanması və ya məhv edilməsi. 1853-cü il İsveçrə cinayət qanunu bu kimi fiqurları “xarici dövlətə qarşı cinayətlər” adlandırmış, sonralar, 1937-ci ildən etibarən isə belə əməllər “xarici münasibətlərin pozulması” adlanmışdır.

Tədqiqat

Muzdluluq bütün dünya ölkələri tərəfindən ən ağır müharibə cinayətləri kimi qadağan edilir və cəzalandırılır. Həm birinci Qarabağ müharibəsində, həm də 44 günlük ikinci Qarabağ müharibəsində Ermənistan ordusu tərəfindən Livandan, Rusiyadan, Yunanıstandan, Gürcüstandan, Fransadan və başqa ölkələrdən yüzlərlə muzdluların döyüşdüyü faktlarla sübut edilmişdir. Əsir düşən snayper qadın izahatında bildirmişdir ki, ermənilər muzdlulara yaxşı pul verirdilər və ona görə də pul qazanmaq üçün muzdlu dəstələrə qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikası 30 sentyabr 1997-ci il tarixli Qanunla “Muzdluların cəlb edilməsi, maliyyələşdirilməsi, onlardan istifadə edilməsi və onlara təlim keçilməsi ilə mübarizə haqqında” Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmuşdur (*Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi*, 2018; “*Azərbaycan*” qəzeti, 2020).

XIX-XX əsrlərin astanasında nisbətən az sayda ölkənin qanunvericiliyi dövlətlər arasındakı münasibətləri cinayət-hüquq mühafizəsi altına qoyurdu (əsasən öz xarici təhlükəsizliyi maraqlarının müdafiəsi üçün). Bu ölkələr dairəsinə Rusiya da daxil idi. Orada qüvvədə olan Cinayət və islah cəzaları haqqında qanunlar külliyyatı “xalq hüququ əleyhinə cinayətlərə” görə məsuliyyət məsələlərini həll edərkən üç növ əməli cinayət baxımından cəzalandırılmalı əməl kimi elan edirdi. Birincisi, bu Qanunlar külliyyatının 259-cu maddəsində deyilirdi: “Əgər Rusiya təbəələrindən hər hansı biri sülh vaxtı qonşu və ya digər əcnəbi dövlətin sakinlərinə aşkar güclə hücum edərsə və bununla öz Vətəni dost dövlətlə münasibətlərin kəsilməsi təhlükəsinə və ya həmin dövlətin təbəələri tərəfindən Rusiya vilayətlərinə bu cür hücumla məruz qoyarsa, o zaman xalq hüququ əleyhinə bu cinayətə görə onun özü və şəxsi iradəsi ilə, məqsədi və onun yerinə yetirilməsinin qanunazidliyini bilməklə bu əməldə iştirak edənlərin hamısı bütün ictimai vəziyyət hüquqlarından məhrum etməyə və səkkiz ildən on ilədək katorqa işlərinə sürgünə məhkum edirlər”. İkincisi, Zati-aliləri Rusiya İmperatorunun həyat, sağlamlıq və şərəfinə qəsdə görə və deməli, ali hakimiyyət əleyhinə çıxmağa görə məsuliyyət barədə cinayət-hüquq normalarına istinad edərək xarici dövlətə qarşı yönəldilmiş analoji əməllərə görə də xüsusi sanksiyalar tərtib edilmişdir. Üçüncüsü, hüquqi məsuliyyətin müstəqil əsasının mənası ictimai xarakterdə törədilmiş hərəkətlərə və “əcnəbi səfiri, elçini və ya digər diplomatik agentini, onun hökumətinin özünə hörmətsizlik göstərmək niyyəti ilə” təhqir edən nalayiq sözlərə aid edilirdi.

1903-cü ilin Cinayət qanunları külliyyatında müzakirə edilən cinayət növü tərkiblərinin miqdarı dəyişməz qalmış, lakin cinayət əməlləri hesab edilən ictimai təhlükəli əməllərin növləri dəyişmişdir. Bunlar cinayət hesab edilməyə başlamışdır: 1) Rusiya ilə dost hökumətin devrilməsinə yönəlmiş təşəbbüslər; 2) “Rusiya ilə dost hökumətin ictimai yerdə qoyulmuş dövlət gerbi və ya digər dövlət nişanı” üzərində qəsdən həqarət; 3) “bitərəflik haqqında təyin olunmuş qaydada elan edilmiş qaydaları pozma”.

1922 və 1926-cı illər ilk sovet Cinayət məəcəllələrində bu cür cinayətlər xüsusi olaraq şərtləşdirilməmişdir, lakin 1927-ci ildə Dövlət cinayətləri haqqında Qanunda təyin edilmişdir ki, beynəlxalq həmrəyliklə əlaqədar yalnız Sovet hakimiyyəti əleyhinə deyil, eləcə də “SSRİ-nin tərkibinə daxil olmasa da, zəhmətkeşlərin istənilən digər dövləti” əleyhinə yönəlmiş əməl əksinqilabi əməl kimi təsnifatlandırılmalıdır. 1960-cı il RSFSR CM-də müxtəlif siyasi quruluşlu iki sistemin dinc yanaşı yaşaması prinsipinin bəyan edilməsinə müvafiq olaraq xarici dövlətin nümayəndəsinə qarşı terror aktı (maddə 67), müharibənin təbliği (maddə 71) cinayət elan edilmişdir. Sülh və insanlığın təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlərə CM 67-ci maddəsi (bioloji silahdan istifadə) və CM 67-ci maddəsi (bioloji silahın işlənilməsi, istehsalı, əldə edilməsi,

saxlanması, satışı, nəqli) ilə nəzərdə tutulmuş normaları aid etmək olar. Hər iki cinayət-hüquq norması 1907-ci il IV Haaqa konvensiyasına Əlavələrin 23-cü maddəsinə, 1925-ci il Cenevrə protokoluna və 1972-ci il Bioloji silahların ləğvi haqqında Konvensiyaya əsaslanmışdır və RF 29 aprel 1993-cü il tarixli Qanunu ilə Rusiya federasiyası CM-ə daxil edilmişdir. 78-ci maddə (silahların və hərbi texnikanın, kütləvi qırğın silahlarının yaradılması zamanı istifadə edilən malların, elmi-texniki informasiyanın və xidmətlərin qeyri-qanuni ixracı) ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlər də Sülh və insanlığın təhlükəsizliyi əleyhinə cinayət hesab edilə bilər ki, bunun da normativ əsası BMT Baş Assambleyasının XXII sessiyasının təqdir etdiyi 1968-ci il Nüvə silahının yayılmaması haqqında Müqavilədir.

1996-cı il RF Cinayət Məcəlləsində sülhü və insanlığın təhlükəsizliyini təyin etmə maraqları ilk dəfə olaraq Ümumi hissənin 2-ci maddəsində sadalanan cinayət-hüquq mühafizəsi obyektləri sırasına daxil edilmişdir. RF CM-nin Xüsusi hissəsində qanunverici ilk dəfə olaraq sülh və insanlığın təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlərə bütöv bir bölmə, bu bölmədə isə bir fəsil ayırmışdır ki, burada beynəlxalq cinayətlərlə və beynəlxalq xarakterli cinayətlərlə mübarizə üzrə dünya ictimaiyyəti qarşısında qəbul edilmiş öhdəliklər nəzərə alınmaqla cinayətlərin tərkibini formalaşdırmışdır. Beynəlxalq xarakterli cinayətlərə muzdluluq da aiddir. Lakin tarix göstərir ki, muzdluluq heç də həmişə mənfi qiymətləndirilməmiş, qınanmamış və cinayət sayılmamışdır.

Muzdlu ordular qədim zamanlardan mövcud olmuş, XV-XVIII əsrlərdə isə Qərbi Avropada əsas silahlı qüvvələr kimi çıxış etmişdir. Muzdlu ordulara həm ölkənin vətəndaşları, həm də əcnəbilər cəlb olunurdular. İlk vaxtlar muzdlu ordular beynəlxalq münasibətlərdə qadağan hesab edilməmiş, muzdlular isə cinayətkar kimi qəbul olunmamışdılar (*Qədim Yunanıstan tarixi*, 1986).

Hərbi muzdluluq Qədim Romanın da tarixi taleyində olduqca əhəmiyyətli rol oynamışdır. Respublika dövrünün Roması da demək olar ki, hərbi muzdluluqla tanış deyildir – hərbi xidmət hər bir Roma vətəndaşının vəzifəsi və şərəf məsələsi idi. Belə ki, hətta Romanın Avropanın yarısını fəth etyi ilkin imperiya (“Prinsipat”) dövründə sezarlar döyüşçüləri “əslinə və zənginliyinə görə yox, yalnız igidliyinə görə” qiymətləndirildilər. Hərbi muzdlulara qarşı mənfi münasibətə biz romalı müəlliflərdə də rast gəlirik. Məsələn, Qay Svetoni Trankvill imperator Qalba tərəfindən imperatorun almanlardan ibarət olan muzdlu şəxsi mühafizəsinin, hətta “öz işlərində dəfələrlə sadıqlıqlarını sübut etmələrinə” baxmayaraq, buraxılması faktını açıq məmnunluqla qeyd edir (Korsunski, Hünter, 1984; Tasit, 1970; Trankvill, 1990).

Lakin eramızın II əsri daxil olmaqla davam edən Roma ekspansiyası tədricən, amma birmənalı şəkildə imperiyanın insan resurslarını üzürdü. Eyni zamanda Roma imperiyası “vətəndaşları olmayanların” hərbi muzdluluğunun meydana gəlməsinin obyektiv amili əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı və latınların ümumi “pozulması” idi. Sonuncular öz vətəndaş borclarını yerinə yetirməkdənsə, ondan boyun qaçıрмаğa getdikcə daha çox üstünlük verməyə başlayırdılar.

Eramızın III əsrində Roma imperiyasının ümumi böhranı həm sosial-iqtisadi, həm də hərbi siyasətə yenidən baxılmasını tələb edirdi. İmperator Septimi Severin zamanında Roma qoşunlarının köklü islahatları aparıldı ki, bunlara müttəfiq (“federat”) hüququ ilə alman tayfaları cəlb olunmağa başladı. Sonuncular imperiyanın sərhədyanı əyalətlərində məskunlaşır, orada məskən salır və demək olar ki, muzdlu qoşuna çevrilirdilər. Bu tədbir Roma ordusunun vəziyyətini müvəqqəti olaraq sabitləşdirməyə imkan verdi, lakin məhz o, Romanın hərbi qüdrətinin çökməsinin başlıca səbəblərindən biri oldu. “...Əgər Roma imperiyasının tənəzzlü üzərində düşünsək, - N.Makiavelli yazırdı, - görürük ki, o, romalıların muzdluları – qotları xidmətə götürmələrindən başlamışdır. İmperiyanın zəifləməsi elə bundan başladı, həm də romalıların gücü nə qədər alınırdısa, qotlarınkı o qədər artırdı”.

Romaya “döyüşçü və silah” tədarük edən yadelli muzdlular sonda romalıların hərbi bacarıqlarına yiyələndilər və onu öz keçmiş sahiblərinə qarşı çevirdilər. Əsrin sonunda “əsgər” imperatorların – Roma legionları əlaltılarının dövrü adlandırılan dövr mövcud olmuşdur ki, burada alman muzdluları böyük rol oynamışdılar (bu imperatorların bəziləri isə elə alman əsilli idilər). Alman yadelliləri ilə Qərbi Roma imperiyası qarşıdurmasının tarixi nəticəsi məlumdur: Romanın keçmiş muzdlu alman yadelliləri tərəfindən dəfələrlə talan edilməsindən sonra – 476-cı ildə elə

onlar tərəfindən sonuncu imperator devrildi. Aparıcı tarixçilərin fikrincə, məhz muzdlu döyüşçülərin – alman federatlarının orduları Qərbi Roma imperiyasının hərbi-siyasi təşkilatının iflasının səbəblərindən biri olmuşdur.

Muzdlu qoşunlarının etibarsızlığı və muzdluların özlərinin əxlaqsızlığı haqqında İntibah dövrünün görkəmli filosofu, dramaturqu və politoloqu Nikkolo Makiavelli (1469-1527) 400 il bundan əvvəl danışdı. O, vurğulayırdı ki, “muzdlular ləng və həvəssiz hücum etmələri, əvəzində əcayib sürətlə geri qaçmaları ilə məşhurdular”. Özünün “Hökmdar” əsərində o, şəxsi, müttəfiq, muzdlu və qarışıq qoşunları ayırd edirdi. “Muzdlu və müttəfiq qoşunlar faydasız və təhlükəlidir; muzdlu qoşunlara söykənən hakimiyyət heç vaxt nə möhkəm, nə də uzunömürlü olmayacaqdır”. “Buna görə də, - N.Makiavelli nəticəyə gəlir, - müdrik hökmdarlar həmişə şəxsi qoşunları ilə iş görməyə üstünlük vermişdilər. Özününkü ilə məğlub olmaq, başqasınınkı ilə qalib gəlməkdən daha yaxşıdır, zira özgə silahı ilə əldə edilən qələbə əsl qələbə deyildir”.

VI-VII əsrlərdə antik infrastrukturun ümumi dezorqanizasiyası muzdluluğun hərbi institut kimi aradan qalxmasına gətirib çıxardı. Avropanın bu zaman təşəkkül tapmaqda olan yeni sosial-siyasi quruluşu vassal-senior əlaqələrinə əsaslanmışdır. Prinsipcə yeni hərbi quruluş üçün səciyyəvi olan feodal strukturunun təməli “benefisial” islahat zamanı qoyulmuşdur: VIII əsrdə Frank krallığının majordomu Karl Martell hərbi xidmətə görə “öz adamlarına” həmin ərazidə yaşayan azad və azad olmayan əhaliyə münasibətdə yurisdiksiya hüququ ilə birlikdə torpaq vermə təcrübəsini tətbiq etdi.

Xidmətçi döyüşçü bütün orta əsrlər ərzində Avropanın hərbi təşkilatının özəyinə çevrildi. Yalnız pul xatirinə hərbi xidmət ideyası hərbi-zadəgan mədəniyyətinə yad idi və kilsə tərəfindən kəskin pislənirdi. Hərbi-zadəganlıq üçün müharibə öz həyat təminatının başlıca mənbəyindən daha çox, tarixçilərin fikrincə, vaxt keçirmə və hətta əyləncə vasitəsi idi. Lakin artıq XIII-XIV əsrlərdə hərbi xidmətlərin satılması yenidən kifayət qədər adi işə çevrilir. Buna vassal-senior sistemini dağıtmaqda olan Avropa dövlətlərinin mərkəzləşməsi prosesi də obyektiv şəkildə kömək edir – hakimiyyət artıq “vassalımın vassalı – mənim vassalım deyil” qaydası olan itaətsiz feodal nərdivanının olmasında maraqlı deyildi. Kralları yalnız onlara sadıq olan hərbi qüvvələr maraqlandırır, - və onlar bu qüvvələri kənardan da olmaqla “satın almağa” başlayırlar. Beləliklə, Avropda tarixi səhnəsində yenidən hərbi muzdluluq meydana gəlir. Bundan başqa, bir sıra Avropa dövlətləri və əraziləri kişilərin əcnəbi hökmdarların saraylarında hərbi xidmət üçün göndərilməsində “ixtisaslaşmağa” başlayırlar. Bunun ən parlaq nümunəsi – İsveçrə və cənubi-alman torpaqlarıdır (*Avropa taixi*, 1993; Dübi, 1994;).

XV-XVII əsrlərdə muzdluluq artıq tarixi cəhətdən əhəmiyyət kəsb edən, müəyyən dərəcədə bu dövrün cəmiyyətini xarakterizə edən bir hadisədir. Son orta əsrlər dövrü sosial-iqtisadi nöqtəyindən nəzərdən feodal quruluşunun dağılması, siyasi münasibətdə isə mütləqiyyətin təşəkkül tapması isə xarakterizə olunur. Ənənvi hərbi quruluş – feodal-zadəgan qoşunu effektivliyini itirir. İnkişaf etməmiş iqtisadiyyat və dövlət aparatı şəraitində daimi qoşun təşkil etmək qeyri-mümkün olurdu.

XIV əsrdə muzdluluğun birinci şərti olaraq “aşağı” tipi formalaşır. Buna zəifləməkdə olan qeyri-nizami qoşunu tədricən əvəz edən muzdluluğun təməli olan əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı şərait yaradır. Aşağı tipin əsas əlaməti qoşunun feodal-zadəgan strukturunun saxlanması idi. Muzdluluğun bu tipinin birinci variantı kondotyer variantı idi. Kondotyer tərəfindən təchiz edilən nisbətən kiçik, əsasən atlı dəstələr qoşuna ehtiyacı olan dövlətlər tərəfindən muzdlu tutulurdu. Öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin zəmanəti yalnız onların lideri ilə şəxsi müqavilə idi ki, o da müstəqil olduğundan, çox vaxt öz siyasi məqsədlərini güdərək bu müqaviləni pozur, bəzən dövlət hakimiyyətini ələ keçirirdi. “Mən muzdlu qoşunların bədbəxtliyinin nə olduğunu ətraflı şərh etmək istədim, - muzdluluğun kondotyer variantını qiymətləndirərkən N.Makiavelli yazırdı. – Kondotyerlər öz işlərini müxtəlif cür bilirlər: bəziləri əla, digərləri – orta. Birincilərə ona görə etibar etmək olmaz ki, onlar özləri hakimiyyəti əldə etməyə çalışacaqlar və onun naminə ya səni, öz sahiblərini, ya da sənin məqsədlərinin öhdəsindən gəlməyərək başqalarını devirəcəklər. İkincilərə isə ona görə etibar etmək olmaz ki, onlar döyüşü uduzacaqlar” (Makiavelli, 2001).

Muzdlu tutan üçün daha sərfəli variant İngiltərə və Fransa üçün səciyyəvi olan kapitan variantı idi. Qoşun başçısı-kapitan birbaşa kral tərəfindən təyin edilir və onun nəzarətində olurdu. Lakin

tədrisən (Fransada) kapitan vəzifəsini separatist məqsədləri müdafiə edən əyanlar ələ keçirdi. Bu muzdluluq tipi çox vaxt mərkəzləşdirilmiş dövlətin maraqlarına cavab vermirdi. Eyni zamanda, hərbi işində inqilab köklü dəyişikliklər: hər şeydən əvvəl, piyada qoşunlarının rolunun artmasını, sonra isə ordunun əhəmiyyətli dərəcədə çoxalmasını tələb edirdi ki, bunu da təmin etməyə kondotyerlərin imkanı yox idi. Tarixi təcrübəni təhlil edərək N.Makiavelli yazırdı: “Kral XI Lüdovikin atası VII Karl qismət və şücaət sayəsində Fransanı ingilislərdən azad etməklə başa düşdü ki, öz silahınla silahlanmaq nə qədər zəruridir və daimi atlı və piyada qoşunları təşkil etməyi əmr etdi. Sonralar onun oğlu Lüdovik piyada qoşunları buraxdı və isveçrəliləri xidmətə götürməyə başladı; bu səhvi onun xələfləri daha da dərinləşdirdi və indi o, fransız krallığına baha başa gəlir. Çünki isveçrəlilərə üstünlük verməklə Fransa öz qoşunlarının ruhunu sındırdı: piyada qoşunlarının ləğvindən sonra muzdlu qoşunlara verilmiş süvarilər artıq döyüşü öz gücləri ilə udmağa ümid etmirlər. Belə də alınır ki, fransızlar isveçrəlilərə qarşı döyüşə bilmirlər, isveçrəlilər olmadan başqalarına qarşı isə bacara bilməzlər”.

Bu dövrdə muzdluluğun yeni, “yüksək” tipi meydana gəlir ki, bu da müvəqqəti muzdlu tutma zamanı yeni struktur əsası üzərində qurulmuş qoşunların varlığı ilə xarakterizə olunurdu. İsveçrə (“dövlət”) variantı İttifaq ilə sıx əlaqədə idi, alman, “podrat” variantı isə şəxsi sahibkarlıq əsasına söykənirdi. Bu səbəbdən landsknehtlər (alman muzdlu döyüşçüləri) kantonların öz maraqlarından asılı olaraq göstəriş verdikləri isveçrəlilərə nisbətən muzdlu tutana daha çox bağlı idilər. Lakin hər iki variantın ümumi əlamətləri kütləvilik və dövlətlə əvvəl olduğundan daha böyük əlaqə idi. Alman muzdluluğunda bu əlaqə birincisi həm sərkərdənin, həm də qoşunun xəzinədən daxil olan pullardan maliyyə asılılığında; ikincisi, dövlət hakimiyyətindən hüquqi asılılıqda təzahür edirdi. Belə ki, muzdlu tutma üçün müstəsna olaraq bütün landsknehtlərin and içdikləri hökmdarın icazəsi tələb olunurdu, özünəməxsus hərbi ədliyyə də dövlət mənşəyinə malik idi. Lakin yalnız müharibə vaxtı üçün toplanan muzdlu ordu hər bir halda tam dəyərli dövlət institutu ola bilmədi. Buna onun komplektləşdirilmə sistemində aydın əks olunan şəxsi sahibkarlıq əsası mane olmuşdur. Hökmdar hər hansı bir qoşun başçısına çox vaxt muzdlu tutmanı podrata verməklə qoşun toplamağı həvalə edirdi. Sərkərdə ilə polkovnik və polkovniklə əsgərləri bilavasitə toplayan kapitan arasında münasibətlər də beləcə qurulurdu. Beləliklə, bütün münasibətlər səviyyəsində kapital müəyyənəddici rol oynayır.

Tədqiqatçıların fikrincə, XVI-XVII əsrlərdə muzdluluğun alternativləri yox idi. O, silahlı qüvvələrə qoyulan bütün tələblər: birincisi, müharibələrin o dövrdə əhəmiyyətli dərəcədə artmış miqyasına və xarakterinə; ikincisi, bu mərhələdə mütləq monarxiyanın maraqlarına cavab verirdi, belə ki, ondan asılı olan və adətən, öz hesablarına yalnız muzdlu yığma apara bilən, lakin qoşunları daim saxlamağa gücü çatmayan qoşun başçıları, bir qayda olaraq, siyasi hakimiyyətə qəsd etmirdilər. Buna onların çox vaxt əsildə olmayan və əcnəbi mənşələri, imperiya məmurlarının narahat cəmiyyətindən uzaqlıq da yol verirdi. Landsknehtlər isə ancaq kim pul verirdisə, ona xidmət edirdilər və vaxtılı-vaxtında pullarını almaqdan başqa heç bir tələbləri yox idi. Üçüncüsü, feodal qeyri-nizami qoşunundan fərqli olaraq muzdluluq əsas etibarilə ənənəvi iqtisadi quruluşun dağılması ilə bütün təbəqələrin nümayəndələrinin adı mühitindən çıxmış zəruri kadrlarla tam təmin olunurdu (*Böyük ensiklopediya lüğəti*, 1998).

Ölkə ərazisində və onun hüdudlarından kənarda daim tələbatın və hətta artıq təklifin olması sayəsində yüksək tip alman muzdluluğu 150 ildən artıq mövcud olmuşdur. Feodalizmin dağılması ilə meydana gələn böhran, kapitalizmin XVI əsrin ikinci yarısında başlayan iqtisadi enişlə müşayiət olunan ağır inkişafı cəmiyyətdə “artıq” olan çoxlu insan yaratdı ki, bunlar üçün yalnız iki yol var idi: müharibədə iştirak və ya açıq dilənçi vəziyyətində yaşamaq.

Podratlı muzdluluğun inkişafını şərti olaraq üç dövrə bölmək olar: I. Özünəməxsus milis feodal-zadəgan quruluşunda əsl muzdluluğun formalaşması (1490-1510-cu illər); II. “Qızıl dövr” (1510-cu illər – XVI əsrin sonları) – tip olduğu kimi fəaliyyət göstərir; III. Muzdluluğun süqutu. Muzdluluq çərçivəsində dəyişiklik cəhdləri, XVII əsrdəki Otuzillik müharibənin gedişində müntəzəm ordunun yaradılması zərurətinin dərk edilməsi və bunun üçün imkanların meydana gəlməsi.

XVII əsrin sonlarına doğru ümumavropa tarixi hadisəsi kimi hərbi muzdluluq əksilmə istiqamətində gedir – onu müntəzəm dövlət orduları əvəz edir, çünki, Nikkolo Makiavellinin vurğuladığı kimi, “şəxsi ordusu olmadan dövlət möhkəm deyildir – bunda başqa, o, tamamilə qismətin şıltaqlığından asılıdır, belə ki, şücaət ona ağır vaxtda sadıq müdafiə üçün xidmət göstərmir. Müdrik insanların fikrinə və hökmünə görə, “Quod nihil sit tarn infirmum aut instabile, quam fama potentiae non sua vi nixa” (“Öz qüdrətinin gücünə söykənməyən cazibədən etibarsız və keçici heç nə yoxdur”)).

Beləliklə, hərbi muzdluluq tarixi hadisə kimi antik və orta əsr Avropa tarixi ərzində mövcud olmuşdur. Sosial-iqisadi nöqteyi-nəzərdən o, əmtəə-pul münasibətlərinin inkişaf və çiçəklənmə vaxtları və böhranlı siyasi dövrlərlə bağlı olmuşdur. Öz inkişafının başlanğıc dövründə həm antik (yunan və roma), həm də orta əsr hərbi muzdluluğu müvafiq dövlətlərdə hərbi-siyasi vəziyyəti müəyyən şəkildə sabitləşdirməyə imkan vermişdir.

Muzdluların iştirakı ilə “azğın”, “şiddətli” müharibə Azərbaycan tarixinə yaxşı tanışdır. Həm birinci Qarabag, həm də 44 günlük Vətən müharibəsi və Silahlı Qüvvələrimiz tərəfindən 2023-cü il sentyabrın 19-da başladılan lokal xarakterli antiterror tədbirlərində muzdluların “əməlləri” barədə xəbər tutmaq üçün həmin hadisələrlə bağlı rəsmi xəbər saytlarına və məhkəmə statistikasına baxmaq kifayətdir. Erməni döyüşçüləri tərəfindən tutulmuş müxtəlif muzdluların təsvirəgəlməz vəhşiliklərinin aşkarlığı bu gün bizi dəfələrlə muzdluluq probleminin aktuallığından və muzdluluğa düzgün hüquqi qiymət verməyin zəruriliyindən danışmağa məcbur edir”.

Xüsusi ədəbiyyatda göstəriləndiyi kimi, muzdluluğun ictimai təhlükəliliyi təkcə ondan ibarət deyildir ki, muzdlular onları tutanların siyasi iradəsini yerinə yetirərkən insanları öldürür, zorlayır, talayır və s., həm də ondan ibarətdir ki, elə insanlar təbəqəsi yetişir ki, onlar üçün qətl və digər cinayətlər yaxşı pul ödənilən peşəyə çevrilir (Kibalnik, Moliboqa, Solomonenko, 2001; *Rusiya cinayət hüququ*, 1996). Fikrimizcə, həmçinin tamamilə ədalətli olaraq qeyd edilir ki, terrorçuların və muzdluların sosial-psixoloji xarakteristikalarında böyük oxşarlıq mövcuddur: hər ikisinin fəaliyyət üsulu başqa insanlar üzərində zorakılıqla bağlıdır, qeyri-adi ədəbsizlik və qəddarlıqla seçilir.

Nəticə

Müasir tarix göstərir ki, muzdluluq təkcə müharibə vaxtı deyil, dinc dövrdə də mövcuddur. Qanunsuz hərbi birləşmələrdə iştirak, terror aktlarının törədilməsi və s. üçün muzdlulardan istifadə olunur. Ən müasir tarixdə muzdluluq çox vaxt həm xarici, həm də daxili siyasətdə silahlı münaqişələrin aparılma alətinə çevrilir. Deyilənlər təkcə muzdluluğun həyata keçirilməsinə görə ən ciddi məsuliyyətin təyin edilməsinin sosial-tarixi əsaslılığını deyil, həm də bunun beynəlxalq və milli hüququn göstərişlərinə müvafiq olaraq ardıcılıqla həyata keçirilməsi zərurətini təsdiq edir.

Hələ 1947-ci il 177-ci qətnaməsində BMT Baş Assambleyası bu məqsədlə Beynəlxalq hüquq komissiyasına beynəlxalq hüququn Nürnberq tribunalı Nizamnaməsində (həmçinin, onun hök-mündə) qəbul olunmuş prinsiplərini formalaşdırmağı və sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər haqqında Kodeksin layihəsini hazırlamağı tapşırır (bu cinayətlərin yeni rəsmi adı məhz bu dövrə aiddir). Layihə üzərində iş məsələsinə Baş Assambleya dəfələrlə qayıtmışdır. 1993-cü ildə özünün 43-cü sessiyasında Beynəlxalq hüquq komissiyası birinci oxunuşda bu Kodeksi ilkin qaydada qəbul etmişdir və o, BMT Baş katibi vasitəsilə müzakirə edilmək üçün hökumətlərə göndərilmişdir.

Bu cinayətlərin siyahısı Nürnberqlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilmişdir və bu, 22 dövlətdən daxil olmuş haqlı rəylərə səbəb olmuşdur. Digərləri ilə yanaşı muzdluluğa münasibətdə də əsaslı etirazlar irəli sürülmüşdür. Bu normanın Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər haqqında kodeksə salınmasına qarşı İngiltərə, Niderland və Norveç öz fikrini bildirmişdir. Muzdluluq haqqında kodeks layihəsinin xülasəsi onunla bağlı etirazlara səbəb olmuşdur ki, göstərilən hərəkətlər “hələ ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq cinayətlər statusu almamışdır” (İngiltərə) və cinayət məsuliyyəti muzdluların özünün hərəkətlərinə görə deyil, yalnız muzdluların dövlətlərin nümayəndələri və ya agentləri tərəfindən tutulmasına, istifadəsinə, maliyyələşdirilməsinə və təlim almasına görə təyin edilir (ABŞ) və bütövlükdə bu da hüquqi cəhətdən çox qeyri-müəyyəndir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi*. (2018). Hüquq Yayın Evi.
2. *“Azərbaycan” qəzeti*. (2020, 01.11). (288), 6.
3. *Avropa taixi*. (1993). Yeni dövr. Moskva nəşriyyatı.
4. *Böyük ensiklopediya lüğəti*. (1998). Baş redaktor A.M.Proxorov. Böyük Rusiya Ensiklopediyası nəşriyyatı.
5. Dübi, J. (1994). *Avropa və orta əsrlər*. Poliqramma nəşriyyatı.
6. Korsunski, A., Hünter, R. (1984). *Qərbi Roma imperiyasının tənəzzülü və süqutu və alman krallıqlarının meydana gəlməsi*. MDU nəşriyyatı.
7. Kibalnik, A.G., Moliboqa, O.Y., Solomonenko, İ.G. (2001). *Muzdluluğa görə cinayət məsuliyyəti*. Stavropol Xidmət Məktəbi Nəşriyyatı.
8. *Qədim Yunanıstan tarixi*. (1986). V.İ.Kuzişinin redaktəsi ilə. Dövlət təhsil-pedaqoji nəşriyyatı.
9. Makiavelli, N. (2001). *Hökmdar*. Planeta.
10. *Rusiya cinayət hüququ*. (1996). Dərslik. Hüquqşünas nəşriyyatı.
11. Tasit. (1970). *Salnamələr*. XIII. SSRİ EA nəşriyyatı.
12. Trankvill, Q.S. (1990). *On iki sezarın həyatı*. Bədii ədəbiyyat nəşriyyatı.

Daxil oldu: 02.09.2025

Qəbul edildi: 09.12.2025